

**PAVEL
POSPĚCH**

**NEZNÁMÁ
SPOLEČNOST**

OBSAH

NEZNÁMÁ SPOLEČNOST⁹

PRIVATISMUS¹³

VENKOV²⁹

FRONTA⁴⁵

PŘIZPŮSOBIVOST⁶¹

AUTENTICITA⁷⁹

KLIMATICKÁ ZMĚNA⁹⁵

MĚSTA¹¹⁵

PRAVDA O COVIDU¹³³

KOLAPS¹⁵¹

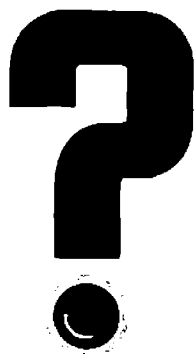
SOCIOLOGIE¹⁶⁹

POZNÁMKY¹⁷⁹

© Pavel Pospěch, 2021

© Host – vydavatelství, s. r. o., 2021

ISBN 978-80-275-0826-6

NEZNÁMÁ SPOLEČNOST

Neznámé společnosti vždy podněcovaly naši zvědavost. Na výstavách o životě vzdálených kultur zažíváme zvláštní směs známého a cizího: jsou tu věci, které známe – jídlo, svatby, pohřby –, které však nabývají odlišných, neobvyklých forem. Vedle nich jsou povědomé formy jako zpěv nebo tanec, ale ty zase slouží úplně jiným účelům než těm, na které jsme zvyklí. Antropologická setkání s neznámými společnostmi jsou proto plná údivu a překvapení. Nejlepšími antropology naší vlastní společnosti jsou děti. Když děti objevují zákonitosti fungování společnosti, je to stejně fascinující jako na výstavě o Aztécích. Jsou tu pravidla, zákazy, principy, odměny a tresty a všechno to nějak drží pohromadě. Dílčí zkušenosti se spojují do smysluplných celků a společenský život náhle začíná dávat smysl. Jenom škoda, že tento antropologický

zápal dlouho nevydrží. Děti vyrostou, stanou se z nich dospělí a svět zevšední. Tedy ne svět: ten je stále stejný. To, co zevšední, je náš pohled na svět. Údiv vystřídá rutina, touhu po dobrodružství nahradí touha po jistotě. Neznámá společnost se stane známou.

Úkolem sociologie je postavit se tomuto procesu do cesty. Obecně rozšířená představa říká, že vědci činí neznámé známým. Není to docela pravda. Možná ještě důležitějším úkolem je *učinit známé neznámým*. Sociologové si všimají věcí, které se jeví jako známé a normální, a zpochybňují je. Nad tím, co jsme si zvykli považovat za samozřejmé, se sociologie pozastavuje a do zaběhnutého soukolí každodenního světa vnáší pochybnost: opravdu je toto jediná možná cesta? Jak se stalo, že něco pokládáme za přirozené? Jaké síly se skrývají za věcmi, které se dějí „samy od sebe“?

Podívat se na českou společnost jako na společnost neznámou znamená ptát se na věci, které v každodenním životě přehlízíme. Proč je v Česku tolik zahradních bazénů? Proč je každá trafika plná časopisů o jídle a bydlení? Proč se v českých městech nesmí pít alkohol na veřejnosti a proč jsme si toho ani nevšimli? Proč máme rádi vtipy o frontách na banány? Proč věříme vědě, ale neposloucháme její závěry? A proč volíme bohaté oligarchy s pocitem, že jsou jako my? V naší společnosti je tolik záhad, kolik jich je na výstavě o Aztécích, jenom jsme se odnaučili si jich všimnout. Do některých z nich nahlédneme v této knize.

Neznámá společnost pojednává především o současném Česku, ale není to kniha diagnostická. Její snahou není podat soupis problémů, které naši zemi tíží – ty by se do jejího rozsahu možná ani nevešly. Spíše je průvodcem, který sleduje souvislosti mezi aktuálními společenskými tématy a na základě konkrétních příkladů se snaží obecně pojmenovat, co se s námi děje. Některá témata jsou tak nápadná, že je nelze přehlédnout: hned dvě kapitoly se věnují pandemii covidu-19 a toto téma se objevuje i v řadě dalších. Ještě větší hrozbu než pandemii představuje klimatická krize, v jejímž stínu budeme v nadcházejících dekádách muset žít – také o ní je v knize samostatná kapitola. Na řadu jiných témat se naopak nedostalo, i když by si pozornost zasloužila. To ale vůbec není špatně. Kameny, které na konci této knihy ustanou neobrácené a kterých bude jistě mnoho, jsou příslibem pro další produktivní tázání.

Nápad napsat *Neznámou společnost* vzešel z diskusí v rámci kurzu *Sociologie pro nesociology*, který již několik let učím na Masarykově univerzitě. Ve výsledné knížce toho z původních přednášek mnoho nezbylo, zůstala v ní však počáteční ambice hledat ve světě každodennosti obrysy důležitých témat a poskytnout nástroje, kterými je lze pojmenovat. Zkušenost, kterou jsme se studujícími udělali a kterou jsem se snažil přenést na stránky této knížky, je taková, že hledání a pojmenovávání souvislostí je nejen důležité, ale také zábavné. Tak jako objevování neznámých společností.

PRIVATISMUS

S bazény jsme na tom dobře, s volební účastí ne. Proč jsou trafiky plné časopisů o vaření. Tuzemský privatismus je jako západoevropský privatismus na steroidech. Jak se z nás stali chalupáři. Český řidič je tajný agent privatismu. Jaký je rozdíl mezi přechytračením a krádeží. Komunismus skončil, ale my v něm stále žijeme.

Česká republika je velmocí zahradních bazénů. Bazén v Česku najdete v každé třetí zahradě a prodejci si pochvalují, že trh dál roste.¹ Z evropských zemí se s námi mohou měřit jenom Francie a Španělsko, případně – pokud započítáme i saunové bazénky – Finsko. Jak jsme takového úspěchu docílili a proč zrovna Česko, je trochu záhada. Nemáme sauny jako Finové a na rozdíl od Španělů či Francouzů nemáme ani subtropické klima. Co naopak máme, je sucho: počet obcí, které zakazují napouštění zahradních bazénů z vodovodu, každé léto roste a dosáhl už několika stovek. Přesto jsme se v počtu bazénů na hlavu stali evropskou špičkou.

VLASTNÍ BAZÉN

Zdánlivě nelogická posedlost vlastními bazény nemá svůj původ ani v podnebí, ani v přírodních podmínkách, nýbrž v kultuře. Sociologové v této souvislosti mluví o takzvané kultuře *privatismu*. Privatismus se obecně popisuje jako stažení se do soukromé sféry: privatisty se stáváme, když se naše úsilí a naše hodnoty upínají k rozvoji a naplnění cílů v oblasti soukromého vlastnictví. Vedle nákupu zahradního bazénu se nabízí i další spotřebitelské orientace – co třeba ten domek, na jehož zahradě jsme bazén zapustili? Češi patří v Evropě k těm, kdo si nejvíce váží vlastnického bydlení na úkor nájemního: ve výzkumu Sociologického

ústavu Akademie věd se přes 70 procent dotázaných shodlo na tom, že žít ve vlastním je „pro každého splněný sen“.² Respondenti se také shodovali na tom, že nájemní bydlení je znakem nedospělosti: být dospělým Čechem znamená žít ve vlastním, anebo o to aspoň usilovat.

Privatismus posunuje těžiště našeho zájmu dovnitř. V podmínkách privatismu se naše identita neopírá o příslušnost ke skupině či ke společnosti, nýbrž o to, co se vejde do prostoru uzavřeného stěnami nebo živými ploty našich obydlí.³ Průvodním jevem privatismu je proto i stažení se z veřejné sféry a nezájem o veřejné problémy. To pozorujeme i u nás: volební účast je v České republice dlouhodobě nízká a Čechů, pro něž je politika alespoň částečně „důležitou součástí života“, je podle posledního výzkumu European Values Study jenom 26 procent (evropský průměr přitom přesahuje 42 procent).⁴ U mladých lidí jsou tato čísla ještě vyšší: v mezinárodním průzkumu OECD prohlásilo téměř 60 procent mladých Čechů, že je politika vůbec nezajímá (z 39 sledovaných zemí jsou na tom hůře už jen mladí Litevci).⁵ Urbanista Richard Roland k tomu dodává, že v podmínkách privatismu nás politika zajímá jenom tehdy, když cítíme, že politická opatření ohrožují naši spotřebitelskou svobodu.⁶

Nárůst privatismu není zdaleka pouze českým fenoménem. Úpadek veřejné sféry a její vytěsnění sférou soukromou je v řadě západních zemí důležitým tématem a kritičtí výzkumníci zkoumají jeho

různé projevy. Klasické studie sociologa Roberta Putnama si například všímají úpadku takzvaného sociálního kapitálu – tedy spolkového a komunitního života, jehož vývoj Putnam zkoumal v Itálii a ve Spojených státech.⁷ Název jeho nejznámější knihy *Bowling Alone* odkazuje k bowlingu jako dříve oblíbenému rituálu amerického společenského života. Dnes si můžeme nechat postavit bowlingovou dráhu ve sklepě a kuželky si na ní srazet sami. Odklon od veřejného směrem k soukromému lze pozorovat nejenom, jak to dělal Putnam, na řídících řadách zájmových, odborových a dobrovolných organizací, ale také v rostoucí nedůvěře vůči veřejným institucím a zavedeným „značkám“ veřejného života. O ní svědčí stále se snižující účast ve volbách, nebo naopak podpora kandidátů, kteří se profilují jako anti-systémoví. Ve stažení se do soukromí nám pomáhají také technologie, počínaje těmi každodenními, jako jsou online nákupy. Kdo nakupuje online z domova, ten se těžko v samoobsluze potká se sousedem a domluví si partičku bowlingu na příští víkend. Pandemie covidu-19 nám umožnila prožít si vztah mezi privatismem a technologiemi s obzvláštní intenzitou.

Stažení se do soukromí bývá také někdy dááno do souvislosti s procesem individualizace, kdy dochází k rozpadu společenských vazeb a nejužší rodina – rodiče a děti – se stává osamělou.⁸ Zároveň se proměňují naše hodnoty. Učíme se přemýšlet sami o sobě, o tom, kým *skutečně jsme* a jaký má náš život smysl. Snažíme se o dosažení vnitřního naplnění,

seberealizace, pocitu autentického prožitku. Tato orientace na sebe sama a hledání směrem dovnitř byly porůznu popsány jako *kultura narcismu*⁹ nebo *terapeutická kultura*.¹⁰ O našem vnitřním hledání však neví jenom náš terapeut. Ví o něm i prodejce doplňků k zahradním bazénům, a proto nám nabízí zahradní nábytek, který *vyjádří naši jedinečnou osobnost*. A ví o něm také zahradní architekt, interiérový designér a prodejce kuchyňských nožů. Ti všichni vědí, že skrze nákup jejich produktů vyjadřujeme svou identitu: to, kým skutečně jsme. Proto také není divu, že jsou prodejny novin a časopisů doslova obsazeny magazíny o bydlení, životním stylu a jídle. Lifestylové magazíny nejsou pouze katalogem věcí ke koupi, ale také katalogem možností, jak být sám sebou. Politické a společenské tituly jim v situaci klesajícího zájmu o veřejné dění nemohou konkurovat: proto má časopis *Respekt* nižší náklad než *Chvilka v kuchyni*, a to i přesto, že *Chvilka v kuchyni* se o své čtenáře musí přetahovat s několika desítkami dalších titulů o vaření a gastronomii. Z trafik se staly výkladní skříně privatistických hodnot: ukaž nám, jak bydlíš. Ukaž nám, co vaříš, kam jezdíš na dovolenou a jaké sleduješ seriály. Nástrojem utváření sebe sama se stala soukromá spotřeba.

Přestože všechny tyto jevy můžeme pozorovat i za našimi západními hranicemi, je regionální forma privatismu specifická. Privatismus v postkomunistické Evropě je jako západní privatismus na stereoidech, píše antropoložka Sonia Hirt.¹¹ Postupný

posun z veřejné sféry do sféry soukromé, který pozorujeme na Západě, probíhá v České republice a v dalších postkomunistických zemích formou překotného úprku. Orientace směrem k vlastnímu bydlení, vlastnímu bazénu či vlastnímu autu jako by byla vždy o stupínek silnější než u našich západních sousedů – a stejně tak i míra stažení se z veřejné sféry. Štěpící linie Východ–Západ se zde neobjevuje náhodou. Podle Hirt jde o dědictví komunistického režimu, který nás naučil, že všechno veřejné je podezřelé. Angažovanost ve veřejných věcech je kontaminována historií režimních rituálů, prázdných hesel a prvomájových průvodů. Všimněte si ostatně, že se u nás o mladých lidech, kteří mají chuť něco kolem sebe změnit, dosud pohrdavě říká, že jsou „svazáci“.

Komunistický režim ničil naši důvěru ve veřejnou sféru a zároveň nás tlačil směrem do sféry soukromé. Dobře známým výsledkem tohoto tlaku je české chalupářství: zatímco v roce 1945 bylo na území Česka evidováno přibližně osm tisíc chat a chalup, o čtyřicet let později se jejich počet blížil číslu čtyři sta tisíc.¹² Podle některých zdrojů jsou dnes Češi v počtu chat a chalup na osobu druzí na světě.¹³ Dalším známým výsledkem bylo vykrádání veřejného majetku ve prospěch soukromého zisku: krádeže materiálu nebo náradí z erárních zdrojů byly běžnou součástí každodenního provozu a vztah mezi soukromou a veřejnou sférou jimi byl jasně nastaven ve prospěch té první:

„Vypůjčit si“ materiál nebo náradí z pracoviště pro osobní potřebu nebylo spolupracovníky považováno za porušení morálních norem a lidé tyto „výpůjčky“ často praktikovali už z toho důvodu, že řadu věcí nebylo možné si opatřit jiným způsobem. Řčení „Kdo nekrade, okrádá rodinu“ bylo v 70. a 80. letech běžné ospravedlnění těchto lidových parazitických praktik. Je třeba si totiž uvědomit, že rozkrádání státního majetku podřízenými bylo plýtváním pouze z pohledu vedoucích pracovníků, kteří měli majetek na starosti, protože museli najít za zmizelý majetek náhradu a splnit plán. Pro člověka, který si materiál či náradí odnášel domů, by bylo naopak plýtváním nechat pro něj užitečné věci na pracovišti, odkud by je mohl odnést někdo jiný.¹⁴

Každodenní přítomnost této drobné korupce a její nevyhnutelnost naučily celé generace mít na paměti především vlastní prospěch, bez ohledu na oblast veřejného a kolektivního. Kolikátí na světě jsme dnes v tomto žebříčku, těžko říci.

Důvodem, proč se k tomuto známému tématu vracet, je, že jednání, o němž je řeč, je nám povědomé – a to i bez znalosti nedávné historie. Jde o část privatismu, o níž jsme dosud nemluvili, a přítom je klíčová. Étos privatismu velí zaměřit se na privátní zájmy. Pokud v cestě stojí veřejná pravidla, nezbyvá než je obejít. Obcházení pravidel by nám

jindy vadilo, ale v privatistické společnosti *se to tak nebere*: často se to bere přesně opačně. Sociolog Sorin Matei ve studii z Rumunska ukázal, jak se schopnost nabrat si ze státního a přitom se příliš nenadřít stala v této vysoce privatistické společnosti měřítkem úspěchu.¹⁶ Získat *sinekuru* neboli výnosné zaměstnání, při kterém mám čas věnovat se svým privátním zájmům, je považováno za známku úspěchu. „Ve Spojených státech je všechno naopak,“ diví se v Mateiově výzkumu jeden z respondentů, rumunský lékař se zkušenostmi ze zámoří. „Do práce se člověk musí vystrojit, kdežto na party se chodí v neformálním oblečení.“ Jako kdyby Američané nevěděli, že to skutečně důležité se děje právě v soukromém životě – a do práce se chodí jen tak, aby se neřeklo. Zařídít se tak, abych se pod záminkou práce mohl věnovat svým soukromým aktivitám, není ostuda, ale úspěch: podívejte se, jak se mi podařilo přechytračit systém!

VLASTNÍ VOLANT

Málokde se u nás setkáte s tolika příklady *přechytrčování systému* jako na tuzemských silnicích. Málokterá oblast v sobě tak viditelně snoubí obě charakteristiky privatismu: zaměření na soukromou sféru a vypočítavý vztah k obecným pravidlům. Vezměme si například měření rychlosti: Česká republika je jednou z mála evropských zemí, kde se mohou bez

omezení prodávat a používat takzvané pasivní anti-radary – tedy zařízení, která řidiče upozorní na to, že jejich rychlost je měřena policejním radarem. Nic jiného antiradar neumí: je to přístroj, jehož jediným smyslem je zmařit spravedlivý trest pro člověka, který ohrožuje ostatní. Zatímco prodej střelných zbraní je u nás regulován, a to i přesto, že zbraně mohou být použity pro dobrou věc, anti-radary, které pro nic dobrého být použity nemohou, se prodávají volně a úspěšně.

Měření rychlosti na silnicích je situací, kterou se ve veřejném diskursu podařilo převyprávět s řidičem v roli oběti. V Poslanecké sněmovně se pravidelně vracejí iniciativy, jejichž cílem je omezit možnost obcí měřit na svém území rychlost. Termíny jako „šikana řidičů“ nebo „loupeživé nájezdy strážníků“¹⁶ jasně ukazují hodnotové nastavení těchto diskusí. Pravidelná hlášení komerčních rádií, v nichž řidiči upozorňují své kolegy za volantem na místa, na nichž je dnes kvůli měření třeba dodržovat zákon, se stala rutinou, nad níž už se ani nepozastavujeme. O tom, že by se pravidla měla dodržovat i tam, kde zrovna nehlídkují policisté, samozřejmě víme, ale v každodenním jednání na silnicích jsme se naučili tento požadavek ignorovat. Jediné, co je s podivem, je, že Ministerstvo dopravy za celou tu dobu nenajalo hlasového imitátora, který by seděl u telefonu a různými hlasy obvolával rozhlasové stanice s falešnými zprávami o měřených úsecích. Bezpečnosti na silnicích by to nepochybně pomohlo.

Pravidla, která mají život za volantem usnadňovat a chránit všechny jeho účastníky, jsou nahlížena jako nepřátelské zásahy do naší svobody – a proti nepřátelským zásahům je třeba bojovat. Nástroji boje jsou různá chytráctví a obstrukce, jejichž prostřednictvím se snažíme platnost pravidel obejít. Jednou je to „osoba blízká“, právní institut, který dlouhá léta pomáhal řidičům neplatit pokuty. Stačilo prohlásit, že dotyčný auto neřídil a místo něj za volantem seděla „osoba blízká“ – a proti blízkým osobám máme právo nesvědčit. Jindy jde o další podobné výmluvy, které daly dokonce vzniknout svébytnému druhu podnikání: v České republice existují firmy, které za poplatek zdržují přestupková řízení a hromadí obstrukce, jejichž cílem je dosáhnout promlčení přestupku. Dlužno dodat, že ve většině případů jsou tito „paraziti práva“¹⁷ neúspěšní.

VLASTNÍ PRAVIDLA

Charakteristickým rysem privatismu je, že obcházení pravidel morálně omilostňuje. Když se s řemeslníkem dohodneme, že nám práci udělá bez dokladu – tedy že společně spácháme daňový podvod –, zdálo by se, že to není nic k chlubení. Výsledek je ale často opačný: máme radost, že nás služba vyšla levněji, a klidně radíme kamarádům, ať to udělají také tak. Je to zvláštní fenomén: když si v samoobsluze strčíte láhev vína pod kabát a bez zaplacení

projdete ven, tak vás to také vyjde levněji. Většina z nás to ale nedělá, a když už ano, tak se tím rozhodně nechlubíme. Kde je tedy rozdíl? Nejspíš v tom, že daňový podvod je zločin, na který si troufne každý: jeho obětí je stát a jeho předmětem jsou daně, které jsme si navykli vnímat jako útok na svůj majetek. Většina z nás přesně neví, kolik státu na daních odvádí, ale všichni jsme si jisti, že je to *více než dost*. A konečně, na to nezapomínejme, při krádeži v samoobsluze nás můžou chytit a bude z toho ostuda. Étos privatismu je také étosem školáků, kteří hrdinně a okázale porušují pravidla – ale jenom když je k nim učitel zrovna obrácen zády.

Není to zrovna lichotivá představa. Když u rodinné večeře dojde na cestovatelské zážitky a slova se ujme někdo, kdo se zrovna vrátil z Rakouska, Německa nebo odněkud ze Skandinávie, je to většinou smutné srovnání. „No jo, Češi,“ říkáme a kroutíme hlavou. Co naplat, že cestovatelé svět, o němž vyprávějí, vždy trochu přibarvují. Oproti zemím s pevnou a respektovanou institucionální kulturou to zkrátka v Česku nevypadá dobře. Ve vývojové psychologii se popisují tři stadia morálního vývoje u dětí a dospělých: v *prekonvenčním* stadiu se snažíme především vyhnout trestu, v *konvenčním* stadiu si vážíme pravidel a až ve stadiu *postkonvenčním* začínáme chápat širší rámec společenské smlouvy a morálky.¹⁸ V jazyce této typologie by se mohlo zdát, že česká společnost zůstala v prekonvenčním stadiu. Pravidla a zákony respektujeme

ne proto, že bychom ctili jejich hodnotu pro všechny, ale proto, abychom se vyhnuli trestu. Stát je jako učitel, který když se otočí zády, tak zapneme antiradar, vyloučujeme se na osobu blízkou a podvádíme s daněmi. Co to o nás vypovídá? Je toto projevem našeho češství?

Není. Je to projevem privatismu. A privatistický postoj je právě v řadě postkomunistických zemí převládajícím občanským étosem. Sonia Hirt, jak jsme se již zmínili, vidí mezi privatismem a zkušeností komunistického režimu přímou spojnici: komunismus nás naučil, že obecná pravidla ve skutečnosti neslouží nám, nýbrž zájmům někoho jiného. Není proto divu, že jsme začali tato pravidla obcházet a ani se za to nestydíme. Platnost tohoto argumentu je ovšem sporná. Český antropolog Ladislav Holý pozoroval ve své práci podobný fenomén, ale vypravil se o jedno historické období dál:

Taktéž identifikace se státem často není považována za pozitivní hodnotu. Čeští političtí komentátoři, ať již pravicoví, nebo levicoví, soustavně kritizují, že v české politické kultuře převažují stranické zájmy nad obecnými zájmy státními a že se obyčejní občané se státem nedostatečně ztotožňují. V meziválečném Československu se tento přístup vykládal jako pozůstatek rakousko-uherské říše, kdy Češi měli jen málo důvodů k identifikaci se státem,

jehož občany sice byli, ale který nesloužil jejich zájmům. Nyní se tento přístup vysvětluje jako pozůstatek komunistického režimu.¹⁹

Holého postřeh ukazuje trhliny v argumentu o komunistickém dědictví: my krčíme rameny a ukazujeme na komunistický režim, naši dědečkové krčili rameny a ukazovali na císaře pána. Na koho budeme ukazovat příště? Možná je namístě nedívat se na privatismus pouze jako na *dědictví*, tedy na něco, co nám bylo v minulosti způsobeno a s čím dnes již mnoho nenaděláme, ale také jako na *současnost*. Jako na soubor postojů, pro které jsme se sami rozhodli.

Když v dnešní době dvě třetiny Čechů prohlašují, že se *dnes člověk musí ohlížet především na to, co je výhodné pro něj osobně*,²⁰ není to pouze dědictví minulosti, ale také aktivní reakce na současnou situaci, v níž se obrácení do soukromí jeví jako racionální reakce a v níž zástupci státu dlouhodobě nejsou schopni nabídnout nic, s čím by bylo možné se identifikovat. I samotné přihlášení se k ideji národního státu slouží spíše jako pomůcka, když se naskytne možnost – tak jako v debatách o imigraci – sesbírat politické body tím, že tučně obtáhneme hranici mezi Čechy a Nečechy. Zeptejte se však, tak jako již zmiňovaný Sorin Matei, kolik Čechů si na svůj národní stát vzpomene v každodenním životě: kdo například skutečně slaví státní svátky? Kolik z nás si o volném dnu připomene

svatého Václava, Mistra Jana Husa nebo jiné historické patrony češství? Odpověď je jasná a Matej ji shrnuje lapidárně: „[...] ze státních svátků, které byly původně určeny k oslavě státu a kolektivity, se staly dny vyhrazené výhradně soukromé spotřebě.“²¹ Státní svátek je souhrnný název pro ty dny, kdy jezdíme na kolo, na lyže nebo na chatu, pracovat na zahradě. Možná i proto stále slyšíme tolik hlasů o tom, že by se o státních svátcích neměly zavírat obchody. Vždyť co jiného bychom na Den české státnosti dělali, než si šli nakoupit?

Rozvoj privatistické kultury je také příběhem o deziluzi ze současného vývoje veřejné sféry. Není ostatně náhodou, že Češi ve velké většině hodnotí stav společenské poctivosti a morálky jako lepší před rokem 1989 než po něm.²² Nejde o to, zda mají, či nemají pravdu. Jde o míru zklamání z vývoje společnosti, které je dovedlo k tomu, aby takový soud vyslovili. Vinu na tomto stavu nesou pochopitelně především politické a společenské elity, které dlouhodobě selhávají v bodě, který je naprosto klíčový – totiž rehabilitace veřejné sféry. Když se na veřejnou angažovanost nahlíží jako na kalkul a na produkt postranních zájmů a když jsou lidé se zájmem o veřejné dění označováni za potíživisty a svazáky, je lhostejnost a stažení se k vlastnímu zahradnímu bazénu nevyhnutelnou reakcí.

Mezi elitami, o nichž je řeč, přitom hrají ústřední roli ti, kdo privatismus nešikovně, ale s částečným úspěchem převlékají za ekonomický liberalismus.

Obcházení pravidel, daňové podfuky nebo různé fi-gle za volantem nám zástupci těchto skupin prezentují jako dovolávání se svobody proti všemocnému státu. Bojte se o svou svobodu a o svůj majetek, radí ideologové privatismu, kteří se v Česku etablovali v mediálně viditelných pozicích. Vypočítavost, sobectví a porušování pravidel: to vše náhle získává lákavý nátěr boje za svobodu. Výsledné naladění vůči veřejné sféře se příliš neliší od postoje, který známe z dob před rokem 1989 – jenomže tentokrát nám teze o „dědictví komunismu“ nepomůže. Až budeme příště u svých zahradních bazénů vyprávět cestovatelské zážitky a hořkovat nad morálkou Čechů, měli bychom si vzpomenout právě na tyto skupiny. Na komunisty už tentokrát vzpomínat nemusíme.

SOCIOLOGIE

V čem se pletou průmyslníci. Kdo byl Robert Moses a v čem se spletl on. Proč je náš svět měkký. Proč je důležité věci zjednodušovat. Čím se živí a za co jsou placeni sociologové. Jaký je rozdíl mezi objevem a pojmenováním. Jak funguje trh s jednoduchostí, jak z něj těží konspirační teoretici a proč máme příliš málo sociologů.

Mezi průmyslníky a jim nakloněnými politiky se stalo zvykem stěžovat si na stav zdejší vzdělanosti. Máme příliš mnoho sociálních vědců, prohlašují ve zprávách ti první. Máme spoustu zbytečných absolventů humanitních věd, přizvukují ti druzí. K tomu se pravidelně objevují stesky na přeplněná gymnázia a nenaplněné kapacity odborných učilišť: kde vezmeme řemeslníky a pracovníky do průmyslu?¹⁹¹ Je snadné se těmto prorokům zkázy vysmát pro neznalost faktů (mýtus o nezaměstnaných absolventech sociálních či humanitních oborů byl opakovaně vyvrácen¹⁹² a gymnazistů máme tolik, kolik ostatní země v Evropě). Je také snadné prohlédnout jejich motivaci: většině z rozhořčených průmyslníků z kapsy vyčuhují pracovní smlouvy s hluboce podprůměrnou mzdou, které by rádi rozdali svým zaměstnancům – ale ti se jaksi nehrnou. Personální agentury pro český průmysl proto pořádají masivní náborů v Bulharsku, v Rumunsku a v dalších zemích s levnější pracovní silou. To by bylo, abychom nenašli někoho tak chudého, že bude ochotný pro nás pracovat!

Občas ale i slepé kuře najde zrno a kapitáni průmyslu se v jedné věci nemylí: český průmysl má skutečně vyšší potřebu pracovní síly. Je to proto, že v Česku pracuje rekordní počet zaměstnanců v průmyslu – přes 27 procent, což dalece převyšuje průměr Evropské unie (16 procent). Zatímco průměr Evropské unie dlouhodobě klesá, u nás naopak podíl zaměstnanců v průmyslu roste.¹⁹³ Za to ovšem

nemohou humanitní ani sociální vědy, ale způsob řízení hospodářství, který – vedený průmyslníky a jim nakloněnými politiky – dlouhodobě vytváří pobídky pro málo kvalifikovanou práci v montovnách. Pokud vám chybí lidé u pásu, je pochopitelné, že se rozčilujete nad tím, že ze škol vycházejí sociologové, filozofové a kunsthistorici. Ještě hůře jsou na tom menší obory jako etnologie nebo kulturní antropologie – *Co tihle lidé vlastně dělají? Není jich nějak moc?* Rozhořčení průmyslníci a zástupci hospodářské komory a podobných organizací se stávají nechtěným svědectvím o proměně světa, který se jim vymyká z rukou.

MĚKKÝ SVĚT

Představa o nadbytečných absolventech humanitních a sociálních oborů je intuitivně snadno srozumitelná. Podívejte se třeba na absolventy stavebních fakult technických škol, kteří stavějí nové budovy, mosty a dálnice. Co za sebou zanechávají sociální vědci? Jenom texty. A v těch textech najdeme místo zaručených návodů jenom nové otázky, pochybnosti a komplikace. K čemu nám to je? Takto přemýšlel Robert Moses, hlavní plánovač města New Yorku, když na přelomu padesátých a šedesátých let minulého století chystal sérii stavebních zásahů do centra Manhattanu. Dvě nové dálnice – Mid-Manhattan Expressway a Lower Manhattan

Expressway – měly protnout stávající oblasti Greenwich Village a Soho a otevřít je většímu množství automobilové dopravy. Moses byl klíčovou postavou městského plánování již několik desítek let a jím navržené dálnice byly dobře promyšlené projekty: technické parametry, dopravní kapacita, ekonomická návratnost, vše bylo navrženo tak, aby se na konci desetiletí mohlo centrum New Yorku rozšířit o dva nové dálniční přivaděče.

Jenže se to nestalo. Mosesův plán narazil na odpor veřejnosti. Do čela rozezlených občanů se postavila novinářka Jane Jacobs a po sérii protestů, vyjednávání a negativních článků v tisku byl plán na stavbu dálnic zamítnut. Setkání s *městským aktivismem*, něčím, co v šedesátých letech dvacátého století rozhodně nebylo obvyklé, bylo pro Mosese šokem. Zaskočení zástupci stavebních firem se obraceli k projektantům z plánovací kanceláře a ti jenom krčili rameny: my nic, my jsme to naměřili dobře. Příběh, kterým začal pád Roberta Mosese z pozice nejvlivnějšího amerického urbanisty, je také příběhem o vztahu technických a sociálních věd – nebo, chcete-li, věd *tvrdých* a *měkkých*. Po technické stránce bylo vše dobře vymyšleno a naplánováno. „Tvrdé“ faktory byly změřeny a vypočítány. Jenomže se stalo něco nečekaného, něco „měkkého“: lidé se začali chovat jinak, než jak jim to plánovači určili.

Nepředvídatelnost a mnohoznačnost jsou denním chlebem sociálních vědců – a nekonečným zdrojem frustrace pro ty, kdo od sociálních věd

čekají jednoznačné odpovědi. Lidé a společnosti se zkrátka nechovají jako fyzikální tělesa a mnohdy zareagují zdánlivě podivně nebo iracionálně. Pochopení mechanismů, které za touto zdánlivou iracionalitou leží a které jí dávají smysl, je hlavní prací sociologů a sociálních vědců obecně. A o jak potřebnou práci jde! Vždyť kolik variací na Mosesův příběh kolem sebe můžeme dennodenně pozorovat: lidé, kteří netrpělivě čekají na vakcínu proti koronaviru – a když je vakcína na světě, tak se nechtějí nechat naočkovat. Lidé, kteří mají k dispozici všechna fakta o změně klimatu, a přesto se chovají, jako kdyby se žádná změna klimatu neděla. Nejde o to, že bychom neměli lékařské znalosti o tom, jak funguje očkování, nebo klimatologická data o tom, jak roste koncentrace CO₂. Jde o to, že je máme, ale nepomáhá to. Tady nám tvrdé vědy nestačí. Ostatně i tato knížka, navenek zaměřená na českou společnost, je jedním velkým katalogem iracionality. Je o tom, jak zaplavujeme města automobilovou dopravou a pak si stěžujeme, že už děti nemohou chodit samy do školy. O tom, že si za premiéra zvolíme miliardáře, protože máme pocit, že je *jedním z nás*. O zahradních bazénech, které se kvůli suchu nesmějí napouštět, a o zprávě z rozpuštěného islandského ledovce: víme, jak zastavit klimatickou změnu, ale neuděláme to.

Nepředvídatelnost a komplexita nejsou problémem měkkých věd, jako je sociologie. Jsou problémem *měkkého světa*, v němž všichni žijeme.

Průmyslníci a plánovači sní o inženýrských řešeních: o futuristických technologiích, které odstraní uhlík z ovzduší, o neprůstřelných vakcínách, které zastaví šíření a mutaci nebezpečných virů. Mezitím se však stále více ukazuje, že rizika a problémy, s nimiž se potýkáme, jsou svou povahou společenské – a společenskými vědami také musí být zkoumány.

JEDNODUCHOST

Jedním z klíčových přínosů sociálních vědců, a sociologů zejména, je schopnost zjednodušit svět. Důležitost této schopnosti nelze přecenit. Mluvili jsme o *dezinformační explozi* a o stavu, kdy „ke každé informaci lze nalézt informaci opačného významu“. V šesté kapitole byla zase řeč o pocitech dezorientace: podle průzkumu Eurobarometru z roku 2020 prohlašuje 51 procent Čechů, že světu okolo sebe zcela nebo z větší části nerozumí. Jsou to projevy *měkkého světa*: světa, v němž pevnost základních výkladových rámců vzala za své, světa, který se rychle mění, a impulzy těchto změn vytvářejí v globálně propojených sítích nevypočitatelné odezvy. Výsledkem je na jedné straně složitost a nesrozumitelnost a na straně druhé úporná snaha porozumět a připsat světu okolo sebe smysl.

V této situaci je úkolem sociologů zjednodušovat. Tak jako všechny vědy, i sociologie občas pracuje

s kostrbatým jazykem, který vše zdánlivě komplikuje. Na jeho konci, pokud je autorem dobrý sociolog či socioložka, by však mělo být zjednodušení. To je ostatně práce, kterou se živí absolventi sociologie u nás i ve světě. Sociologové v soukromých firmách vytvářejí profily toho, *kdo je náš zákazník*. Jistě že je ve skutečnosti každý zákazník jiný. Úkolem sociologa je však tuto rozdílnost a komplexitu redukovat a vytvořit z ní zjednodušený profil: toto je náš zákazník, toto je naše cílová skupina. Sociologové ve veřejné správě dělají totéž. *Jaký dopad budou mít navrhovaná opatření na jejich příjemce?* ptá se vedoucí odboru na ministerstvu. Všichni víme, že reálný dopad bude na každého příjemce jiný – tak už to v životě chodí, lidé jsou různí. Taková informace nám ale nepomůže. Úkolem sociologů je opět redukovat komplexitu a nabídnout zjednodušenou odpověď. *Zjednodušená* ovšem neznamená nesprávná nebo hloupá. I při redukci informací se musíme držet základních principů kritičnosti a ověřitelnosti našich tvrzení. Zjednodušovat znamená vybrat podstatné prvky, identifikovat v mračnech dat průběh a převyprávět jej v jednoduché formě. To je to, za co jsou sociologové placeni. Říkat věci složitě umí každý. Zjednodušovat je kumšt.

Sociologové se, na rozdíl od vědců z jiných disciplín, neživí velkými objevy. Když mořský biolog objeví nový typ medúzy, který dosud nikdo nespatriil, je z toho velká sláva a poznání v oblasti mořské biologie se posune o kus dál. V sociologii

neobjevujeme – v sociologii pojmenováváme. Naším úkolem není objevit neznámé, nýbrž ve změní známého najít a pojmenovat nějaký vzorec či strukturu. Nové není to, *co* vidíme, nové je, *jak* to vidíme. Ne *vjem*, nýbrž *pojmem*. Proto když čteme dobrý sociologický text, si neříkáme, „aha, o téhle věci jsem ještě nikdy neslyšel“. Říkáme si, „aha, o tomhle jsem vždycky slyšel, ale teprve teď chápu, jak to do sebe zapadá“. Jde o variantu toho, co fenomenologové označují jako *aha-efekt*. Náhlé pochopení nepramení z toho, že bychom našli nová data, tak jako mořský biolog našel medúzu. Pramení z toho, že ve starých známých datech náhle spatříme logiku. Co se jevilo jako komplexní, matoucí a protichůdné, je náhle uspořádané a jednoduché.

Dobrá, ale proč vlastně musíme věci *zjednodušovat*? V osmé kapitole jsme mluvili o konspiračních teoriích a o webových stránkách, které je šíří. Pro náhodného návštěvníka, který do těchto koutů internetu zavítá, je úspěch konspiračních webů záhadou: tomuhle doopravdy někdo věří? Konspirační teorie jsou však ve skutečnosti lakmusovým papírkem, který nám umožňuje pozorovat důsledky nesrozumitelného světa. Klíčová zpráva, zakódovaná mezi řádky konspirátorských bludů, zní takto: Žijeme ve světě, který některým lidem připadá tak matoucí a děsivý, že budou raději věřit teoriím o celosvětovém spiknutí. Potřeba orientace je tak důležitá, že je řada z nás ochotna věřit tomu,

že tajné spolky chtějí očipovat celou populaci – jenom když nám to do věcí vnese světlo. Konspirační teorie totiž dělají totéž, co před nimi dělaly předsudky: dávají věcem smysl. Předsudky a stereotypy vysvětlují svět okolo nás pomocí jednoduchých, nepochybnovaných tvrzení – *ženy jsou hloupější než muži, Romové jsou líní* –, a tím nám šetří námahu s pochopením složitého světa. Předsudky, stereotypy i konspirační teorie totiž *zjednodušují*, a tím nám také umožňují prožít *aha-efekt*: „Aha, tak proto mají ženy nižší platy než muži. Protože nejsou tak chytré!“

A jsme zpět u zjednodušování. S jednoduchostí totiž ve skutečnosti existuje trh – a my všichni jsme na něm zákazníci. Poptávka na tomto trhu dlouhodobě roste: čím se nám svět jeví jako komplexnější, tím více hledáme příběhy, s jejichž pomocí bychom si jej mohli zpřístupnit a zjednodušit. Nabídku na jednom konci trhu utváří sociální vědci, kteří píšou, přednášejí a vysvětlují, a tím komplexitu světa převádějí do srozumitelných teorií. Na druhém konci stojí dezinformátoři a populisté: i oni prodávají svá zjednodušení – sice bez dat a bez důkazů, ale s o větším úsilím a propagací. Tak jako na každém trhu, i zde existuje konkurence: pokud sociální vědci nedovedou smysluplně a jednoduše vysvětlit svět okolo nás, přejdou zákazníci k těm, kdo jim svět jednoduše vysvětlí: populisté, konspirační teoretici, dezinformátoři. Pokud průmyslníci prosadí svou a podaří se jim vyhnat studenty z humanitních

a sociálních oborů a přeměnit je na levnou pracovní sílu do montoven, čeká nás totéž. Stále opakování výmyslů o obtížném uplatnění absolventů sociálních a humanitních oborů je jedním ze způsobů, jak toho dosáhnout. Pokud se na obrazovce vystřídá dostatečné množství inženýrů s posteskem nad tím, že máme příliš mnoho sociálních vědců, podaří se jim přesvědčit středoškoláky a jejich rodiče, aby se raději dali na techniku nebo na práva. Pro populistické a dezinformační obchodníky s jednoduchostí to bude dobrá zpráva: zase o jednoho konkurenta méně. Ostatně není divu, že populistům a diktátorům celého světa vždy tolik leží v žaludku sociální vědy – a sociologie zejména. Sociologové jsou jejich konkurenty na trhu s vysvětlováním světa a sociologické výklady jsou, na rozdíl od těch ostatních, podepřeny daty, výzkumem a teorií. Proto potřebujeme sociology a proto jich rozhodně nemáme moc. Máme jich málo.

POZNÁMKY

PRIVATISMUS

- 1 „Bazén je už na každé třetí zahradě v Česku. Víc jich mají jenom ve dvou zemích Evropy“. *Aktuálně.cz*, 4. 6. 2016.
- 2 *Postoje k bydlení 2013*. Praha: Sociologický ústav AV ČR 2014.
- 3 Roland, R. *The Ideology of Home Ownership. Homeowner Societies and the Role of Housing*. London: Palgrave 2008.
- 4 *European Values Study, 2017*. Zdroj: <https://europeanvaluesstudy.eu/>.
- 5 *Society at a Glance 2016*. OECD Social Indicators. Zdroj: <https://doi.org/10.1787/9789264261488-en>.
- 6 Roland, R. *The Ideology of Home Ownership. Homeowner Societies and the Role of Housing*, cit. dílo, s. 66.
- 7 Putnam, R. *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster 2000.

- 8** Beck, U. – Beck-Gernsheim, E. *Individualization. Institutionalized Individualism and Its Social and Political Consequences*. London: Sage 2002.
- 9** Lasch, C. *Kultura narcismu. Americký život ve věku snižujících se očekávání*. Praha: Triton 2016.
- 10** Bailey, J. „Some meanings of ‚the private‘ in sociological thought“. *Sociology* 34(3), 2000, s. 381–401.
- 11** Hirt, S. *Iron Curtains. Gates, Suburbs and Privatization of Space in the Post-socialist City*. Chichester: Wiley-Blackwell 2012.
- 12** Vystoupil, J. et al. „Vývoj cestovního ruchu v ČR a jeho prostorové organizace v letech 1990–2009“. *Urbanismus a územní rozvoj* 13(5), 2010, s. 93–108.
- 13** „Češi jsou druzí na světě v počtu chat na obyvatele“. *Český rozhlas*, 28. 12. 2005.
- 14** Hájek, M. – Kaderka, P. – Nekvapil, J. – Samec, T. *Kdo šetří, má za tři? Diskurz šetrnosti v proměnách české společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství 2019, s. 103.
- 15** Matei, S. „The emergent Romanian post-communist ethos from nationalism to privatism“. *Problems of Post-communism* 51(2), 2004, s. 40–47.
- 16** „Poslanec chce zamezit ‚loupeživým‘ nájezdům strážníků na řidiče“. *Mladá fronta Dnes*, 28. 11. 2016.
- 17** „Paraziti práva“. *Lidové noviny*, 16. 3. 2013.
- 18** Kohlberg, L. *Essays on Moral Development. Vol. I: The Philosophy of Moral Development*. San Francisco: Harper & Row 1981.
- 19** Holý, L. *Malý český člověk a skvělý český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství 2010, s. 166.
- 20** Český rozhlas. *Česká společnost 2019 – Rozdělená společnost, výzkum Českého rozhlasu* (datový soubor online). Praha: Český sociálněvědní datový archiv 2020. Zdroj: <http://hdl.handle.net/11104/0317120>.
- 21** Matei, S. „The emergent Romanian post-communist ethos from nationalism to privatism“. *Problems of Post-communism* 51(2), 2004, s. 42.
- 22** Viz například STEM Trendy 6/2001 a pozdější výzkumy STEM.

VENKOV

- 23** „From Trump to Brexit, power has leaked from cities to the countryside“. *The Guardian*, 12. 12. 2017.
- 24** Bell, M. „The two-ness of rural life and the ends of rural scholarship“. *Journal of Rural Studies* 23(4), 2007, s. 402–415.
- 25** Guilluy, C. *Twilight of the Elites. Prosperity, the Periphery, and the Future of France*. New Haven: Yale University Press 2019.
- 26** Goodhart, D. *The Road to Somewhere. The Populist Revolt and the Future of Politics*. Oxford: Oxford University Press 2017.
- 27** Tamtéž, s. 232.

podpora politických lídrů. Ze stejného důvodu jsme v počátcích pandemie pozorovali vysokou míru důvěry americké veřejnosti v prezidenta Trumpa – ač bylo zjevné, že Trumpova administrativa pandemií nezvládá.

- 185** Giddens, A. *Důsledky modernity*. Praha: SLON 2003.
- 186** „Romania’s mini-motorway built to shame a nation“. *BBC*, 16. 3. 2019.
- 187** „Kdo šil roušky a dobrovolně pomáhal v čase koronakrizy?“. Tisková zpráva. *SOU AV ČR*, 20. 5. 2020. Průzkum probíhal na internetové populaci České republiky.
- 188** „Zdrcující závěr kontrolorů: vláda při pandemii selhala“. *Seznam Zprávy*, 22. 3. 2021.
- 189** „GDPR v praxi. Školy řeší podpisy na výkresech nebo jména dětí v šatnách“. *iRozhlas*, 15. 6. 2018.
- 190** Večerník, J. „Střední vrstvy v české společnosti a výzkumu: mizející nebo zapomenuté?“. *Lidé města* 12(3), 2010, s. 475–497.

SOCIOLOGIE

- 191** Viz například „Dlouhý: Školství by se mělo přizpůsobit podnikatelům, Babiš příliš ustupuje ČSSD“. *Aktuálně.cz*, 24. 7. 2019.
- 192** Viz například Zelenka, M. *Nezaměstnanost absolventů vysokých škol v letech 2002–2018*. Praha: Středisko vzdělávací politiky UK 2019.
- 193** „Máme nejvyšší zaměstnanost v průmyslu v EU“. *Statistika & my*, 28. 2. 2020.